

KAPALI AVLULU BİR MEDRESE: ULUBORLU GARGILI LALA/ TAŞ MEDRESESİ

Nermin ŞAMAN DOĞAN

Özet

Medrese Isparta ili, Uluborlu ilçesi eski yerleşim biriminde /Eski Uluborlu, sur dışındaki Emrem Mahallesi'nde yer alır. Eski çağlarda bir Pisidya şehri olan Uluborlu/ Apollonia Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir merkezdir. Hamidoğulları Beyliği'nin ilk başkenti olan Uluborlu'da çok sayıda askerî, dinî ve sosyal işlevli yapı bulunmaktadır. İncelediğimiz Gargılı Lala/Taş Medrese kapalı avlulu, iki eyvanlı ve tek katlı plan şemasıyla yerleşimdeki günümüze ulaşan tek medrese örneğidir. Yapı, özellikle dikdörtgen planlı ve kubbeyle örtülü kapalı avlu tasarımıyla farklı bir uygulama yansıtır. Medrese, öğrenci odalarının kubbe ile örtülmesi açısından da Osmanlı dönemi örnekleriyle kesişir. Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan medresenin tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklar ve mimari özelliklerinden hareketle yapının 14 -15. yüzyıllarda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir Bugün büyük ölçüde yıkılmış olan medrese plan özellikleri açısından özgün bir örnektir.

Anahtar kelimeler: Beylikler, Hamidoğulları, Uluborlu, Medrese, Kapalı Avlu.

An Indoor Courtyard Madrasah: Uluborlu Gargılı Lala/ The Taş Madrasah

Abstract

Medrese is located in the old residential area/Old Uluborlu in Emrem Neighborhood outside the city wall in Uluborlu County in Isparta. In the old ages Uluborlu/Apollonia, a Pisidia city, was an important centre in Roman, Byzantine, Seljuck, Emirates and Ottoman periods. Many military, religous, and social buildings are in Uluborlu that was the capital city of Hamidoğulları Emirate. It is the only medrese sample standing today, with its Gargılı Lala/Taş Medrese enclosed court, two eyvan and single floor plan type. The building reflects a different architectural work especially with its rectengular plan and its enclosed court design covered with dome. Medrese overlaps with the Ottoman samples, with regard to the fact that medrese student rooms were covered with dome. The building date of the medrese that has no inscription and

vakfiye is not known. Relying on its resources and its architectural characteristics, it is considered that it must have been built in 14th or 15th century. Medrese that is a total wreck today, is an authentic sample regarding to the features of its plan.

Key words: Emirates, Hamidoğulları, Uluborlu, Medrese, Enclosed Court.

Isparta ve ilçeleri Selçuklu, Hamidoğulları ve Osmanlı dönemlerinde siyasi, sosyal ve kültürel açıdan önem taşır. Özellikle Hamidoğulları Beyliği'nin ilk başkenti Uluborlu ile ikinci başkenti Eğirdir hem Selçuklu, hem de Beylikler döneminde mevcut mimari eserleriyle öne çıkar.

Orta Çağda önemli bir Bizans şehri olan Uluborlu (Apollonia), Selçukluların yaşadığı bölgenin güney uç sınırını oluşturmaktadır. Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192) 1182 yılında Uluborlu'yu fethederek Kütahya, Eskişehir ve Denizli'ye kadar olan bölgeyi ele geçirir (Turan 1984: 214; Sevim-Yücel 1989: 135). Uluborlu aynı zamanda II. Kılıç Arslan'ın oğullarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (yaklaşık 1182-1188) melik olarak atandığı bir merkezdir (İbn Bibi 1996:41; Baykara 1988: 54). Yerleşim 14. yüzyılda Hamidoğulları Beyliği döneminde daha da önem kazanır (Mehmet Arif 1912: 939-947; Halil Edhem 1926: 289-291; Üçok 1955: 73-80; Uzunçarşılı 1988:62-69; Sevim-Yücel 1989: 294-300). Hamidoğulları Beyliği'nin kuruluş sürecinde Dündar Bey önce Uluborlu'yu merkez yaparak kenti çeşitli açılardan imar eder. Bugün Eski Uluborlu'daki mevcut, bir kısmı ya da bütünüyle yıkılmış olan yapıların çoğu Hamidoğulları döneminde yapılmış olmalıdır.

Konumuzu oluşturan Uluborlu Gargılı Lala/ Taş Medrese, Eski Uluborlu'nun Emrem Mahallesi'nde eğimli bir arazi üzerinde yer alır. Yapı, bazı kaynaklarda (Demirdal 1968: 257) "Gargılı Lala", bazılarında (Arıkan 1988: 145) "Kargulala", halk arasında ise "Taş Medrese" adlarıyla tanınmaktadır. Medrese ile çevresindeki çoğu toprak altında kalmış eserlerin bulunduğu Eski Uluborlu, 1911 yılında geçirdiği bir yangın sonucu tümüyle terk edilerek Musluk adı verilen kuzeydeki bugünkü yerleşim alanına taşınmıştır (Demirdal 1968: 114-115). Bu nedenle Eski Uluborlu ile yeni yerleşimin organik bağlantısı kesilmiştir.

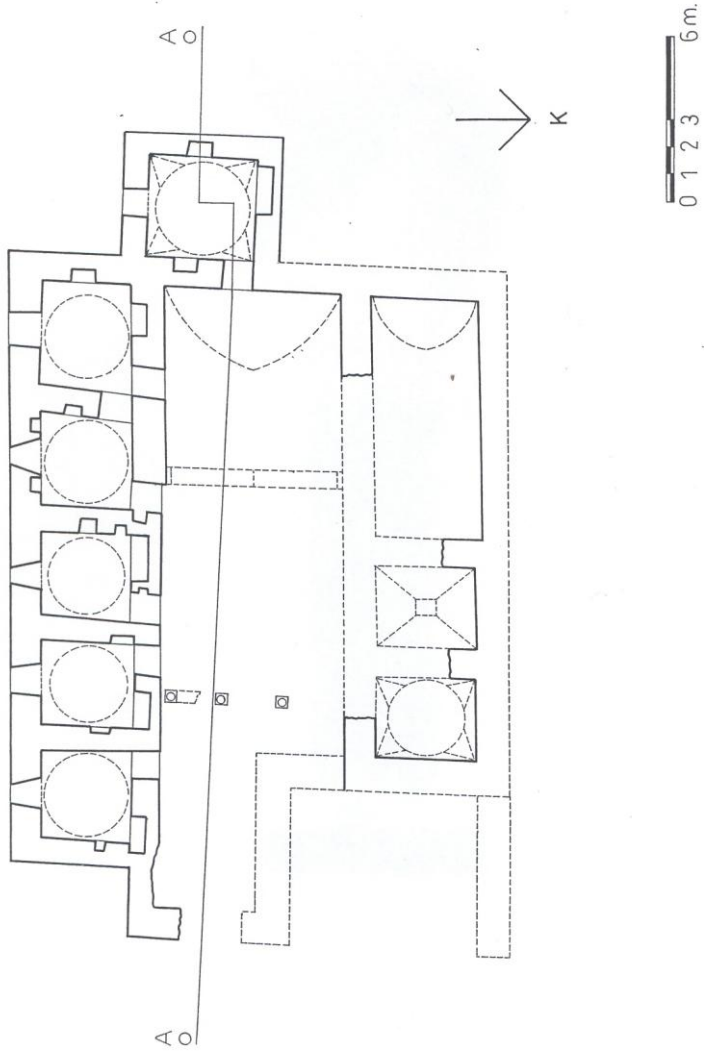
Kitabesi ve vakfiyesi bulunmayan medresenin inşa tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacıardan S. Demirdal'ın (1968: 257) Uluborlu'yu konu alan monografik yayınında medrese Selçuklu yapısı olarak geçer. Ayrıca Z. Arıkan'ın (1988: 145) yayımladığı TT 438 numaralı 935H / 1528 M tarihli Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defteri'nde de medreseden "*Garip köyünün geliriyle besleniyordu. Köyün nüfusu 1528'de 53 nefer, 42*

hane idi. Bu medreseye Uluborlu'daki çeşitli topraklar, 5 koz ağacı, dükkân mukataası ve pazar yerleri geliri de bağlanmıştı. Bu Pazar yerlerine sonradan Mevlana Salih Halife "24 adet bina edüp" kiraya vermişti. Ayrıca medrese yakınında "Bir miktar yer varmış. Bir kimesne ahır bina edüp icaresin verir." denilmektedir. Medreseye bağlı vakıfların geliri TT 438'e göre 7465 akça idi." şeklinde bahsedilir. Medresenin mimarisi ilk kez doktora tezi kapsamında tarafımdan incelenerek tanıtılmıştır¹. Bu monografik çalışmada özellikle "kapalı avlulu medrese" plan şeması irdelenerek yapı değerlendirilmiştir. Görüldüğü gibi sınırlı yayın ve belgede adı geçen medresenin tarihlendirilmesine ilişkin görüşleri mimari özellikleri anlatıldıktan sonra tartışmak daha uygun olacaktır.

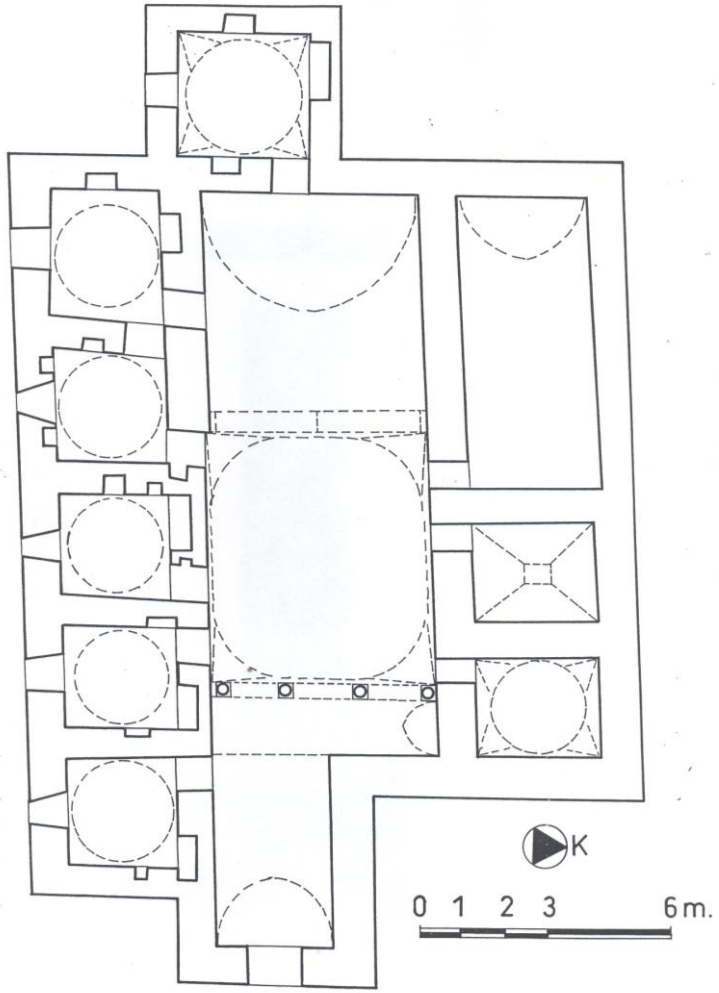
Bugün büyük ölçüde yıkılmış olan medresede, avlunun güney, batı ve kısmen kuzey kanadındaki mekânlar ayakta. Avlunun örtüsü ile doğu bölümü tümüyle, kuzeyi ise yer yer yıkılmıştır. Bu yıkıntılar nedeniyle avlu toprakla dolmuştur. Avlunun kuzey kanadındaki mekânlar toprak dolgusu sonucu büyük ölçüde kapanarak özgün biçimlerinin anlaşılması zorlaşmıştır. Medresenin ana eyvanı ile bitişiğindeki mekânlar iyi durumdadır. Çevre halkının belirttiğine göre yapı, 20. yüzyılın başlarında Eski Uluborlu terk edilmeden önce ev olarak kullanılmıştır.

Dıştan yaklaşık doğu-batı yönünde düzgün olmayan dikdörtgen planlı yapı, kapalı avlulu ve iki eyvanlı plan şeması yansıtır (Levha 1-3). Batı cephenin güneyine bitişik mekân 3, 60 m., doğu cephede giriş eyvanı olarak düşündüğümüz birim ise 2, 10 m. dışa taşkındır. Güney cephede eksenin doğusunda üç, batısında iki ve kademeli bölümde bir mazgal pencere vardır. Kuzey cephe tümüyle, doğu ve batı cephelerin kuzeyi yıkılmıştır. Ayrıca kuzeydoğu köşede duvarın doğuya doğru devam ettiği izlenmektedir.

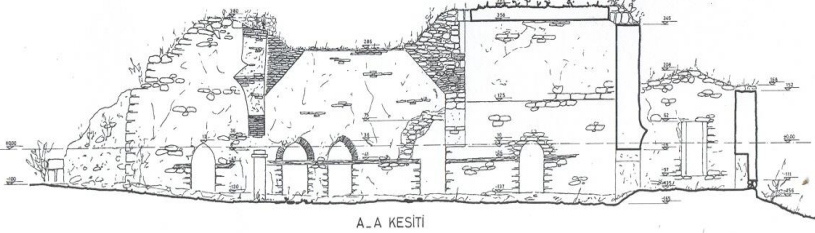
¹ Şaman, N. (1993). *Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapıları, I-II*. Cilt, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, I. Cilt: 90-99; Şaman Doğan, N. (2008). *Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta: Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 81-91.

Levha 1. Uluborlu Gargılı Lala/taş Medresesi, Rölöve Planı
Rölöve: O. Doğan, A. Engin, N. Şaman Doğan, E. Taşdelen
Çizen: T. Yazar

Levha 2. Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medresesi, Restitüsyon Planı
Çizen: T. Yazar

A-A KESİTİ

Ölçek: 1/50

Levha 3. Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medresesi, Boyuna/ A-A Kesit
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Doğu cephenin orta bölümü yıkıldığından doğrudan avluya açılır. Kareye yakın dikdörtgen planlı avlu doğusundaki kare kaideli, silindirik gövdeli üç sütun ile sınırlandırılmıştır. Güneydeki sütuna kuzey-güney yönünde atılan kemerin başlangıcı/yayının algılanması diğer sütunların da aynı şekilde kemerlerle bağlanmış olabileceğini göstermektedir. Ayrıca sütunların eş aralıklı ve simetrik yerleştirildiği dikkate alındığında, kuzeyde de dördüncü bir sütunun varlığı anlaşılmaktadır. Böylece avlu doğusundaki dört sütuna atılan kemerlerle biçimlenmiş tek sıra revaklı düzenlenmiştir. Avlunun güneyinde yer alan kare planlı, pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülü beş öğrenci hücrelerinden doğudaki giriş, batıdaki ana eyvana, diğer üçü ise avluya açılır. Öğrenci odalarının güney duvarları ekseninde pencereler ile duvarlarında farklı konum ve sayıda dikdörtgen biçimli ocak ve dolap nişleri bulunur. Doğudaki giriş eyvanı doğu-batı yönünde, bitişiğindeki revaklı bölüm ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Eyvan ve revakın örtüsü tümüyle yıkılmıştır. Ancak planda iki birimin de sivri tonoz ile örtülmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

Avlunun batısındaki ana eyvan, yaklaşık avlu genişliğinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülüdür. Eyvanın sivri kemeri güneyde dikdörtgen biçimli konsollara oturur. Eyvanın kuzey duvarının doğu bölümü büyük ölçüde yıkılmıştır. Özgününde güney duvardaki konsolun simetriği kuzey duvarda da olmalıdır. Eyvanın batı duvarı eksenindeki kapı kare planlı, köşe üçgenleri ile geçilen kubbeli birime, kuzey duvarındaki açıklık ise doğu -batı yönünde dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü mekâna açılır.

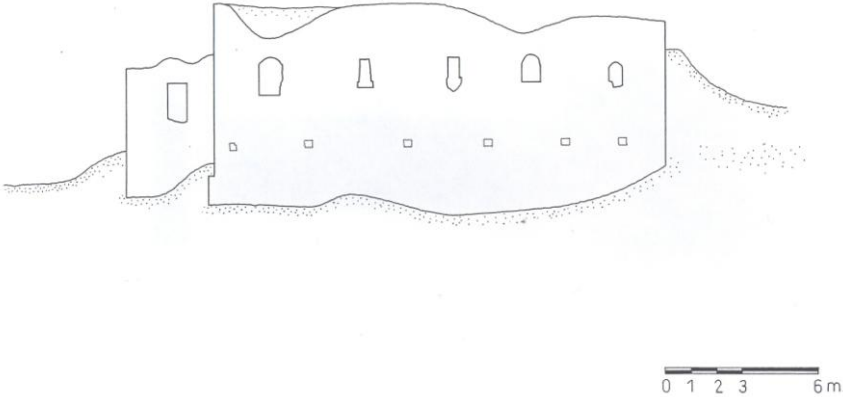
Kubbeli birimin doğu, batı ve güney duvarlarında dikdörtgen dolap nişleri yer alır.

Avlunun kuzeyindeki güney duvarları büyük ölçüde yıkılmış olan iki mekân yaklaşık kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Ortadaki aynalı çapraz tonoz, kuzeydoğudaki birim ise köşe üçgenleri ile geçilen kubbeyle örtülüdür.

Dıştan kuzeyden-güneye doğru eğimli bir arazi üzerinde konumlanan medresede doğu ve batı cephelerin kuzeyi ile güney cephenin üst bölümü düzensiz biçimde yıkılmıştır. Kuzey cephe, yıkıntıların oluşturduğu toprak dolgu ve eğimli arazi nedeniyle algılanamamaktadır.

Güney cephenin üst seviyesindeki pencereler dikdörtgen biçimindedir (Levha 4-5). Pencerelerin çerçevesi de düzensiz biçimde yıkılarak içteki sivri kemerli biçimleri dışarıya yansımıştır. Pencerelerin altında eşit aralıklı dizilen altı hatlı yuvası vardır.

Batı cephedeki dışa taşkın mekân hem güney, hem de batı cephede kademelenme oluşturarak güney cephesindeki dikdörtgen biçimli üst pencere ile dışa açılır (Levha 6).

Levha 4. Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medresesi, Güney Cephe Çizimi.
Rölöve: B. Açıkyıldız, H. Eyier, N. Şaman Doğan
Çizen: B. Açıkyıldız

Levha 5. Medrese, Güney Cephe

Levha 6. Medrese, Batı Cephe

Medresenin doğu cephesinden yalnızca ana eyvanın sivri tonozu dıştan algılanmaktadır (Levha 9).

Yapının doğusu yıkıldığından doğrudan avluya girilir. Avluyu doğudan sınırlayan kuzeydeki sütun yaklaşık başlık seviyesine kadar toprak dolguların altında kalmıştır (Levha 7-8). Üst seviyede dışbükey silmelerle kademelendirilen sütunların başlıkları düşmüştür. Başlıklardan biri avlunun güneydoğusunda bulunmuştur. Güneydeki / yaklaşık duvara bitişik sütunun üst kısmında kemer (sivri?) yayı ile tonoz başlangıcının bir bölümü mevcuttur. Kemerin varlığı sütunların kuzey-güney yönünde bağlanmış olduklarını göstermektedir. Sütunların eş aralıklı dizilimi kuzeyde de duvara bitişik dördüncü sütunun olabileceğini doğrular.² Ayrıca revaklı birimin mevcut tonoz başlangıcından kuzey-güney yönünde sivri tonozla örtülmüş olabileceği anlaşılmaktadır. Revakların doğusundaki giriş eyvanının güney duvarı dışında büyük ölçüde yıkılmış olması özgün durumunu algılamamızı zorlaştırmaktadır. Eyvan duvarlarının özgün biçimi ileride yapılacak kazılarla açıklığa kavuşacaktır.

Levha 7. Medrese, Avlu, Genel Görünüm

² Dördüncü sütunun ya toprak altında kaldığını ya da güneydeki öğrenci odalarından batıdaki birimde atılmış durumda bulunan sütun olduğunu düşünebiliriz.

Levha 8. Medrese, Avlu, Doğuya Bakıř

Levha 9. Medrese, Avlu, Ana Eyvan

Levha 10. Medrese, Avlu, Kuzey Bölüm

Medresede pandantif geçişli, kubbeli öğrenci odalarının avluya açılan kapıları ortak özellikler gösterir (Levha 12). Özgününde sivri kemerli alınlıklı, dikdörtgen biçimli kapıların alınlık dolguları büyük ölçüde düşmüştür (Levha 11). Yalnızca güney kanatta doğudan ikinci mekânın kapı alınlığı mevcuttur. Ana eyvanın batısına bitişik birimin kapısı ise sivri kemerlidir.

Öğrenci odalarının pencereleri içten sivri kemerli, eyvanın batısına bitişik birimin penceresi ise dikdörtgen biçimlidir. Dolap nişlerinin çoğu sivri kemerlidir. Ayrıca ana eyvanın güneyine bitişik mekân ile avlunun güneyinde yaklaşık eksendeki öğrenci odalarının batı duvarlarında dikdörtgen ocak nişleri vardır. Ocak nişlerinin üst bölümü yıkılmıştır.

Yapının örtü sistemi yer yer yıkılmıştır. Avlu kubbesi tamamen, güney ve batı kanattaki birimlerin kubbelerinin orta bölümü, kuzeydeki mekânların kubbe ve tonozlarının ise güneyi tahrip olmuştur (Levha 7-10). Ana eyvan tonozunun kuzey bölümü de kısmen yıkılmıştır. Avlunun güneydoğu ve güneybatı köşesindeki köşe üçgenleri oval bir kubbeyle örtüldüğünü göstermektedir.

Mimari özelliklerini tanıttığımız medresede güney ve kuzey kanattaki birimler öğrenci odaları, ana eyvanın batısına bitişik mekân dersane, kütüphane ya da türbe işlevi ile kullanılmış olmalıdır.

Levha 11. Medrese, Avlu, Güney Kanat

Levha 12. Medrese, Öğrenci Hücresi, Ayrıntı

Yapıda moloz taş, kesme taş, tuğla, devşirme malzeme, ahşap, sıva ve harç kullanılmıştır. Moloz taş örgü malzemesi olarak beden duvarlarında karşımıza çıkar. Güney cephenin yaklaşık orta bölümünde aynı boyutta düzenli teknikte örülmüş moloz taşlar yer alır. Batı ve doğu cephelerde farklı boyutlarda daha özensiz bir moloz taş örgü dikkati çeker. Avlunun güney duvarında alt seviyede, eyvan ve öğrenci hücrelerinin duvarlarında kullanılan moloz taşlar düzensiz bir teknikte örülmüştür.

Cephelerde zemin seviyesine yakın bölümlerde, köşelerde, avlu ve eyvanın güney duvarlarında düzensiz biçimde yer yer kesme taş, güney cephenin doğu ve batı köşelerinde, batı cephede kademeli bölüm ile güney cephede batıdan ikinci pencerenin lentosu ve avludaki sütunlarda ise devşirme malzeme kullanılmıştır.

Avluda güney duvarın üst bölümü, eyvan duvarları ve tonozunda, kapı ve pencere kemerlerinde ve kubbelerde tuğla kullanılmıştır. Tuğla boyutları 11x5x23 cm.; 22.5x5x22.5cm; 22x5x22cm. arasında değişmektedir. Derzler 2-3 cm. arasındadır. Sert dokulu olan beyaz kireç harç küçük taş ve kum parçacıkları içerir.

Doğu cephenin kuzeyi ve batı cephede hatıl, avlunun güney kanadındaki kapılarda lento olarak ahşap kullanılmış, öğrenci odaları tümüyle, diğer mekânların ise duvarları ve kubbeleri sıvanmıştır. Bazı birimlerde sıva kısmen dökülmüştür.

Bu bölümde kapalı avlulu medreseler grubu içinde incelediğimiz Uluborlu Gargılı Lala/ Taş Medresesi Anadolu'daki benzer örneklerle karşılaştırarak değerlendirilecektir.

Anadolu'daki medreseler, avlularının açık ya da üzerlerinin kubbe veya tonozla örtülmesiyle oluşturulan açıklık-kapalılık özelliklerine göre sınıflandırılmıştır (Kuran 1969: 132; Sözen 1970: 4). Ayrıca bazı araştırmacılar çoğunlukla avlunun üzeri kubbeyle örtüldüğü için bu örnekleri “*kubbeli medreseler*” olarak tanımlamışlardır (Aslanapa 1984a: 80-81; Aslanapa 1984b: 135; Cantay 2006: 339-340). Araştırmacıardan A. Kuran (1969: 60) kapalı avlulu medreseleri “*avluyu örten kubbe veya tonozun duvarlara ve serbest desteklere oturduğu yapılar*”, aynı gruplamayı M. Sözen (1972:1) ise “*revaklı veya revaksız bir avlunun kubbe ya da tonozla örtüldüğü kapalı medreseler*” olarak yapmaktadır. Avlu kubbenin duvarlara oturduğu yapılarda bölüntüsüz, serbest destekli örneklerde ise sütun ve payelerle bölüntüye uğratılmıştır. Duvarlara oturan avlu kubbeleri daha büyük, serbest desteklere oturan kubbeler ise küçük boyutludur. D. Kuban (2002: 164) aynı örnekleri “*Bu medreseler, bazen savlandığı gibi avlulu medresenin küçük boyutlara indirgenmiş ve avlusu kapanmış örnekleri değildir. Bunlar avlulu medreselerden farklı bir tipolojinin, Orta Asya konut tipolojisinin uzantılarıdır. Bu yapıların dışarıya pencereleri*

yoktur. İç mekânların aydınlanması orta kubbenin opaion'u ve üzerindeki fenerle olur. Orta Asya evlerinde de kubbe ortası açık olan örnekler vardır.” şeklinde yorumlamaktadır. Bu gruplamalar izlendiğinde Uluborlu Gargılı Lala / Taş Medresesi avluyu örten kubbenin doğuda serbest desteklere/ dört sütuna, kuzey, güney ve batı yönlerden duvarlara oturan iki eyvanlı bir örnek olarak tanımlanabilir.

Anadolu’da örneğimizin de içinde bulunduğu kapalı avlulu on sekiz medreseden on biri Selçuklu, yedisi Beylikler dönemine tarihlenmektedir³. Uluborlu Gargılı Lala Medresesi dıştan düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır. Anadolu’daki benzer örneklerin bazıları dıştan dikdörtgen, bazıları ise kare plan yansıtır. Konya’daki Karatay (1251-52) ve İnce Minareli (1258-1264) medreseleri dikdörtgen, Tokat Yağlıbasan (1151-1152), Nıksar Yağlıbasan (1157-1158) ve Gümüş Hacı Halil Paşa (1413-1415) medreseleri dıştan yaklaşık kare planlı örneklerdir (Kuran 1969a:15-17, 51-55, Ayverdi 1972: 171-178).

Gargılı Lala Medresesi’nde görülen doğu -batı yönünde boyuna dikdörtgen planlı avlu tasarımı serbest desteklerle bölüntüye uğratılan, bir başka deyişle avlu kubbesinin sütun ve payelere oturduğu medreselerde görülmektedir. Örnek olarak Afyon Boyalıköy (1210), Divriği Şifahane (1228-1229) ve Erzurum Yakutiye (1310-1311) medreseleri verilebilir. (Kuran 1969a: 44, 61, 124). Kapalı avlulu yapıların çoğunda avlu kubbe örtüsüne uygun biçimde kare planlı tasarlanmıştır. Örneğimizde avlunun doğusunda dört sütuna atılan kuzey-güney yönündeki kemerlerle oluşturulmuş revak düzenlemesi ünik bir uygulamadır. Avlu kuzey ve güneyden duvarlarla sınırlandırılmış olmakla birlikte, sütunlar aracılığı ile doğuya ve batıda avlu genişliğindeki eyvana açılarak sınırlı da olsa merkezî bir mekân yaratır. Avludaki tek yönden sütunlu revak düzenlemesinin farklı bir uygulaması Anadolu dışındaki kapalı avlulu en erken tarihli örnek olan Borsa Gümüştekin Medresesi’nde (1136) görülür (Kuran 1969a: 11; Ettinghausen-Grabar 1987: 304-305). Yalnızca Bosra’daki medresede desteklerin çift yönlü dizilimi örneğimizden farklıdır.

Gargılı Lala Medresesi’nde avlunun örtüsü yıkılmıştır. Güney duvardaki iki köşe üçgenin varlığı dikdörtgen planlı avlunun oval bir kubbeye

³ Selçuklu dönemi kapalı avlulu medreseleri Tokat Yağlıbasan (1151-1152), Nıksar Yağlıbasan (1157-1158), Afyon Boyalıköy (1210), Atabey Ertokuş (1224), Konya Ali Gav (13.yy başı), Konya Karatay (1251-1252), Konya İnce Minareli (1258-1264), Kırşehir Caca Bey (1272), Çay Taş (1278), Erzurum Yakutiye (1310-1311) ve Erzurum Ahmediye (1314) medreseleridir. Ayrıca Divriği Turan Melek Darüşşifası’ da (1228-1229) benzer plan yansıtır. Örnekler için bk. Kuran 1969a: 15-17, 44-63, 124-128; Beylikler dönemi örnekleri Kütahya Vacidiye (1314-1315), Bursa Lala Şahin Paşa (1339), Karaman Emir Musa (14 yy ort.), Gümüş Hacı Halil Paşa (1413-1415), Karaman İbrahim Bey (1432-33) ve Bitlis İhlasiye (1589) medreseleridir. Yapılar için bk. Sözen 1972: 30-41, 58-62, 80-83; Ayverdi 1966:92; Ayverdi 1972: 171-178.

örtüldüğünü göstermektedir. Benzer şekilde Atabey Ertokuş Medresesi'nde de avluyu örten daha küçük çaplı, orta bölümü açık oval bir kubbe yer alır (Sözen 1972: 42-47). Yapı köşe üçgenleri ile geçilen kubbesi ile Konya'daki Ali Gav (13.yy başı), Karatay, İnce Minareli, Çay Taş (1278) ve Karaman İbrahim Bey medreseleriyle benzerlik taşır (Sözen 1972: 35, 49, 66, 72, 76). Ancak, medreselerdeki avlu kubbeleri küresel özelliği ile Uluborlu örneğinden farklıdır.

Uluborlu Gargılı Lala Medresesi'nde avlunun doğu ve batısında / dikey ekseninde dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü birer eyvan bulunur. Doğudaki eyvanın duvarları yıkıldığından yalnızca güneydekinin bir bölümü ayakta. Benzer şekilde dikey eksenindeki eyvan kurgusu Çay Taş, Erzurum Ahmediye (1314), Kütahya Vacidiye (1314), Karaman Emir Musa (14.yy ort.) ve Gümüş Hacı Halil Paşa medreselerinde de karşımıza çıkar (Kuran 1969b: 211-212; Sözen 1972: 55, 76, 81; Ayverdi 1972: 171-178). Diğer kapalı avlulu medreselerde eyvanlar yatay ve dikey eksenlerde asimetrik konumlanmıştır. Örneğimizde ana eyvanın güney ve batı duvarlarında yer alan kapılar bitişiğindeki kare planlı, kubbe ile örtülü birimlere açılır. Eyvanın bitişiğindeki birimlere açılımı sınırlı örnekte dikkati çeker. Atabey Ertokuş Medresesi'nde eyvanın batısına, Erzurum Yakutiye Medresesi'nde eyvanın doğusuna bitişik türbeler ile Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi'nde eyvanın batısına bitişik bir mekân örnek verilebilir (Ayverdi 1966: 92; Sözen 1972: 2, 43). Medreselerde eyvanın bitişiğindeki kare planlı ve kubbe ile örtülü mekânlar çoğunlukla mescit, türbe, dersane veya kütüphane gibi farklı / özel işlevli birimlere ayrılmıştır (Kuran 1969a: 132-139). Uluborlu örneğinde aynı planı yansıtmakla birlikte, bu birimlerde mihrap veya sanduka gibi verilerin mevcut olmaması işleve yönelik belirlemeyi zorlaştırır.

Gargılı Lala Medresesi'nde avlunun güneyinde kare planlı ve pandantif geçişli beş öğrenci hücreleri yer alır. Yapı, kubbeli öğrenci odaları uygulaması ile kapalı avlulu medreselerin tek örneğidir. Örneğimizden farklı olarak kapalı / açık avlulu medreselerde çoğunlukla avlunun çevresinde dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü öğrenci hücreleri konumlanır (Kuran 1969: 140). Yalnızca açık avlulu örneklerden Karaman Hatuniye / Melek Hatun Medresesi (1381-1382)'nde dikdörtgen planlı avlunun doğusunda dört, batısında üç kare planlı ve pandantif geçişli kubbe ile örtülü öğrenci hücrelerinin varlığı örneğimize paralellik gösterir (Kuran 1969b: 216-217, şek.6). Osmanlı medreselerinde avluyu kuşatan öğrenci hücrelerinin kare planlı ve kubbe ile örtülmesi yaygın bir özelliktir⁴. Örnek olarak İznik Süleyman Paşa (1359-1360), İnegöl İshak Paşa (1468-1482) medreseleri verilebilir (Ötüken-Durukan ve diğerleri: 121-

⁴ Osmanlı Medreseleri için bk. Ötüken 1978: 337-371; Demiralp 1999. Bu yapıların en gelişmiş örneği İstanbul Süleymaniye (1557) ve Edirne Selimiye (1569-1574) külliyesi medreselerinde karşımıza çıkar. Kuran 1986: 72, 163-164; Kuban 2007: 279, 297.

123, 169, 247-250, 353) Bu bağlamda Uluborlu'daki yapı Osmanlı medreselerinde görülen uygulamanın ön örneklerinden biridir.

İncelediğimiz medresede öğrenci odalarının duvarlarında çok sayıda dikdörtgen dolap ve ocak nişi vardır. Eyvanın bitişiğinde ve ortadaki öğrenci hüccresinin batı duvarında da ocak nişleri görülür. Medreselerde ocak nişleri çoğunlukla ısınma işlevine, diğer nişler ise eşya koymaya yönelik kullanılmıştır (Kuran 1969a: 140). Niksar Yağlıbasan Medresesi'nde de kuzey eyvanın bitişiğindeki birimlerde, açık avlulu örneklerden Sinop Süleyman Pervane Medresesi'nde (1262) ise öğrenci hüccresinde iyi durumda günümüze gelmiş ocak nişleri vardır (Kuran 1969a: 16, 140). Ayrıca Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi öğrenci odalarının duvarlarında çok sayıda yarım yuvarlak niş dikkati çeker (Ayverdi 1972: 171-178).

Kapalı avlulu medreselerin çoğunda örneğimizin güney cephesinde olduğu gibi üst seviyede dikdörtgen pencereler bulunur. Örnek olarak Tokat Yağlıbasan Medresesi'nin doğu ve güney, Konya'daki Ali Gav Medresesi'nin güney, Karatay Medresesi'nin ise batı cephesindeki pencereler verilebilir (Kuran 1968: 41-42; Kuran 1969a: 48-53, 63-68).

Uluborlu Gargılı Lala Medresesi moloz taş, kesme taş, tuğla ve devşirme malzeme kullanımı açısından da Anadolu'daki kapalı avlulu medreselerle örtüşür. Medreselerde örgü malzemesi olarak moloz taşın kullanımı yaygındır. Tokat ve Niksar'daki Yağlıbasan ile Konya'daki Ali Gav ve Karatay medreselerinin tüm cephelerinde, Konya İnce Minareli Medrese'nin batı, kuzey ve güney, Çay Taş ve Kütahya Vacidiye medreselerinin kuzey, Erzurum Yakutiye Medresesi'nin doğu, kuzey ve güney cepheleri moloz taşla örülmüştür (Sözen 1972: Res. 4a-5c, 9a-b, 12a, 13d, 14a, 15a).

Uluborlu'daki medresede kesme taşın kullanımı sınırlıdır. Yalnızca güney ve batı cephelerde alt / zemin seviyesinde ve köşelerde karşımıza çıkar. Tokat Yağlıbasan, Konya'daki Ali Gav ve Karatay medreselerinde de yer yer kesme taşlar kullanılmıştır (Sözen 1972: Res. 4, 9a, 12a)

Gargılı Lala Medresesi'nde tuğla, avlunun güney duvarı ile kemerler ve örtü sisteminde görülür. Anadolu'daki Ortaçağ (Selçuklu-Beylikler) yapılarında tuğlanın kemerler ve örtü sisteminde kullanımı çok yaygındır. Örneklerden Afyon Boyalıköy, Konya'daki Ali Gav, Karatay, İnce Minareli ve Çay Taş medreselerinde de tuğla benzer şekilde uygulanmıştır (Bakırer 1981: Res. 28, 109-110, 134).

Devşirme malzeme Gargılı Lala Medresesi'nde güney ve batı cepheler ile avludaki sütunlarda kullanılmıştır. Anadolu'da devşirme malzemenin kullanımı Isparta ve ilçelerindeki yapılarda oldukça yoğundur (Şaman Doğan 1997: 347-354). Bugün de çevre halkı tarafından Roma ve Bizans dönemi yapılarından toplanmış devşirme malzemelerin kullanımı devam etmektedir.

Özellikle Atabey Ertokuş Medresesi Roma ve Bizans dönemi taş eserlerinin en yoğun kullanıldığı yapıdır (Öney 1968: 17-26; Demiriz 1970/71: 87-100). Medresenin cepheleri ile içte avlu, revak sütunları, havuz, eyvan, öğrenci odaları ile bitişiğindeki türbede yüzeyi bezemeli devşirme malzemeler kullanılmıştır. Atabey Ertokuş Medresesi'nin yanı sıra örneğimizde olduğu gibi Afyon Boyalıköy, Konya Ali Gav, Bursa Lala Şahin Paşa medreselerinin avlularında da devşirme sütunlar karşımıza çıkar (Ayverdi 1972: Res. 11; Kuran 1969a: Res.74-77, 93). Örneklerde olduğu gibi kubbenin sütunlara oturduğu kapalı avlulu medreselerde devşirme sütunlar tercih edilmiştir.

Görüldüğü gibi Uluborlu Gargılı Lala / Taş Medresesi plan şeması ve mimari özellikleri açısından kapalı avlulu bazı örneklerle kesişmekle birlikte, plan tasarımı açısından tek kalmaktadır. Yukarıda vurguladığımız gibi kapalı avlulu medreselerin ilk örnekleri Tokat çevresinde 12. yüzyılın ortalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler Anadolu'daki avluyu örten kubbe çapının en büyük boyutlu olduğu medreselerdir⁵. Daha sonra 13. yüzyılın ilk yarısında Orta Anadolu bölgesinde (Atabey, Boyalıköy, Konya, Çay, Kırşehir) çeşitli örnekler inşa edilmiştir. Kapalı avlulu medreselerin iki anıtsal örneği Selçuklu başkenti Konya'da bulunmaktadır. Konya Karatay ve İnce Minareli Medreseleri özellikle kare planlı avluyu örten köşe üçgenleri ile geçilen kubbeleri ile merkezi mekan anlayışı yansıtır. Bu örnekler iç kalenin çevresindeki özel konumu, banileri, plan tasarımı, malzeme-teknik ve özellikle süsleme programı ile başkente damgasını vurur. Beylikler döneminde kapalı avlulu medreselerin sayısı azalır. Bu dönem (14 -15. yüzyıl) çeşitli kültürel etkilerle tüm yapı türleri ve tiplerinde yeni arayışlara sahne olur. Anadolu'da farklı coğrafyalarda ortaya çıkan çoğu kısa süren birçok beylik siyasi, sosyal, ticari ve kültürel ilişkilerle beslenerek mimaride yeni oluşumlar yaratma çabasına girer. Dönemin açık ya da kapalı avlulu medreselerinde de yeni/ farklı denemeler uygulanır. Uluborlu Gargılı Lala Medresesi'ndeki kubbe ile örtülen dikdörtgen planlı avlu ve kubbeli öğrenci odaları bu anlamda yeni ortaya çıkan özelliklerdir.

Kanımızca yapı 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte inşa edilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz 1528 Tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde yapının adının geçmesi bu tarihten önceki bir zaman dilimini işaret etmektedir. Ayrıca bu dönemde (14 -15. yüzyıllar) Peçin Ahmet Gazi (1375), Manisa Ulu Camii/Fethiye (1378) ve Kastamonu İsmail Bey (1457) medreselerinde olduğu gibi bazı açık avlulu medreseler "*asimetrik kurgulu, revaksız avlulu ve ana eyvanı dışa taşkın*" tasarlanmıştır (Sözen 1970: 180; Acun 1985: 135-137; Karabiberöglü 1997: 49-57, Lev. 28). Dikdörtgen planlı revaklı avlu şemasıyla Selçuklu medreselerine benzeyen Karaman Melek

⁵ Araştırmacılara göre kare planlı ve duvarlara oturan kubbeli-eyvanlı medreseler Orta Asya'daki IX -X. Yüzyıllarda inşa edilmiş avlusu kubbeli, dört eyvanlı ev tiplerinden gelişmiştir (Kuran 1969a: 9; Cezar 1977: 379; Akın: 237; Kuban 2002: 164).

Hatun/Hatuniye Medresesi, ana eyvanı dışa taşkın ve öğrenci hücrelerinin pandantif geçişli kubbeler ile örtülmesi açısından yeni bir uygulamadır. Beylikler dönemi ve sonrasında kapalı/kubbeli avlulu medrese tipinin giderek yok olmasının bir nedeni de Osmanlı döneminde kare ya da dikdörtgen planlı bir avluyu kuşatan örneklerin yanı sıra sekizgen, U ve L biçimi yansıtan medreselerin de öne çıkmasıdır. Diğer neden de Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinin bazılarında avlu ile mescit, türbe, kışlık dershane, kütüphane gibi özel işlevli birimler kubbe ile örtülürken, Erken ve Klasik Osmanlı döneminin tüm yapılarında ve birimlerde kubbenin birincil olarak tercih edilmesidir.

Sonuç olarak incelediğimiz Uluborlu Gargılı Lala/Taş Medresesi dikdörtgen planlı -tek yönden revaklı- kubbeli avlusu ve iki eyvanlı plan şemasıyla Anadolu'daki kapalı avlulu medreselerin özgün bir/son örneğini oluşturmaktadır. Medresenin bulunduğu Eski Uluborlu bugün terkedilmiş durumdadır. Bu nedenle kullanılmayan medrese ve çevresindeki yapılar yıkılmaya yüz tutmuştur. Dileğimiz bir Ortaçağ kenti, Hamidoğulları Beyliği'nin başkenti Uluborlu ve eserlerinin ivedilikle kurtarılmasıdır. Yerleşimde ileride yapılacak kazı ve yüzey araştırmaları ile çok sayıda eserin ortaya çıkacağına inanmaktayız.

Kaynakça

- ACUN, Hakkı, (1985). “Manisa İshak Çelebi Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, XIX: 127-146.
- AKIN, Günkut, (1990). *Asya Merkezi Mekan Geleneği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARIKAN, Zeki, (1988). *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ASLANAPA, Oktay, (1984a). *Türk Sanatı I-II*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- ASLANAPA, Oktay, (1984b). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezid 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul: Baha Matbaası.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri 806 -855 (1403-1451) II*, İstanbul: Baha Matbaası.
- BAKIRER, Ömür, (1981). *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, I-II*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- BAYKARA, Tuncer, (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- CANTAY, Gönül, (2006). “Medreseler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, (Ed. Ali Uzay Peker-Kenan Bilici), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 337-350.
- CEZAR, Mustafa, (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- DEMİRALP, Yekta, (1999). *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRDAL, Said, (1968). *Bütünüyle Uluborlu*, İstanbul: Acar Matbaası.
- DEMİRİZ, Yıldız, (1970-71). “Atabey'deki Ertokuş Medresesi'nde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4: 87-100.
- ETTİNGHAUSEN, R.-OLEG Grabar, (1987). *The Art and Architecture of Islam. 650-1250*, New York. Penguin Books.
- HALİL, Edhem, (1926). *Garbi Anadolu'da Selçukilerin Varisleri Tavâif-i Mülük*, İstanbul: Matbaai-i Amire.
- İBN Bibi. (1996). *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) I*, (Haz: Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARABİBEROĞLU, Ümran, (1997). *Kastamonu İsmail Bey Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KUBAN, Doğan, (2002). “Danışmend Bölgesinde İlk Kapalı Medreseler”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 164-175.
- KUBAN, Doğan, (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın.
- KURAN, Abdullah, (1968). “Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri”, *Vakıflar Dergisi*, 7: 39-43.

- KURAN, Abdullah, (1969a). *Anadolu Medreseleri I*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KURAN, Abdullah, (1969b). “Karamanlı Medreseleri”, *Vakıflar Dergisi*, 9: 209-223, Şek.1-9, Res. 1-35.
- KURAN, Abdullah, (1986). *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- MEHMED Arif, (1912). “Anadolu Tarihinden: Hamidoğulları”, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, 15: 939-947.
- ÖNEY, Gönül, (1968). “Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi”, *Anadolu (Anatolia)*, 12: 17-26.
- ÖTÜKEN, Yıldız, (1978). “Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna kadar Osmanlı Medreseleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*, 9: 337-371.
- ÖTÜKEN, Yıldız-DURUKAN Aynur ve diğerleri, (1986). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- SEVİM, Ali-YÜCEL, Yaşar (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- SÖZEN, Metin, (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- SÖZEN, Metin, (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ŞAMAN, Doğan, Nermin, (1993). *Isparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapıları, I-II*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Doktora Tezi.
- ŞAMAN Doğan, Nermin, (1997). “Isparta ve çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı”, *Vakıflar Dergisi*, 26: 347-354.
- ŞAMAN Doğan, Nermin, (2008). *Isparta’da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi*, Isparta: Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- TURAN, O. (1984). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- ÜÇOK Bahriye, (1955). “Hamitoğulları Beyliği”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II, 73-80.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.